

Machinist en wereldverbeteraar

Opgedragen aan:
H. Lademacher

Ter herinnering van:
A.Th. van Deursen
Jacques Giele

Machinist en wereldverbeteraar

Het leven van A.J. Lansen, 1847-1931

BERT ALTENA

Hilversum
Verloren
2014

Deze publicatie kwam mede tot stand dankzij financiële steun van de J.E. Jurriaanse Stichting, Het Unger-Van Brero Fonds, Het Van de Velde Publicatiefonds.

Van de Velde Publicatiefonds

Het Van de Velde Publicatiefonds bevordert het cultuurhistorische besef op Walcheren en van de stad Vlissingen in het bijzonder, in de vorm van publicaties, in de breedste zin van de betekenis. Het fonds is ontstaan uit de uitoefening van het uitgeversvak door vier generaties François van de Velde in Vlissingen.

Afbeeldingen op het omslag: voorzijde, A.J. Lansen, tekening uit 'Hendrik Elias' (1930) en lezend in de Ploegstraat (p. 214); achterzijde, koperen bruiloft (p. 161) en het horloge van 'De dageraad' (p. 211).

ISBN 978-90-8704-473-2

© 2014 Bert Altena & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp: Frederike Bouten, Utrecht
Typografie: Rombus, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort
Brochage: Van Strien, Dordrecht

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Voorwoord	7
Inleiding: biografieën, gewone mensen, arbeidersbeweging	9
1 Biografieën van gewone mensen	9
2 Kunst, ambacht en de grenzen van een biografie	12
3 Types	15
1 Godsdienst en de hardheid van het leven. Kruisdijk, Axel, Zaamslag, IJzendijke, 1847-1867	17
1.1 Ouders en familie	17
1.2 Jeugd op de Kruisdijk	24
1.3 Axel	29
1.4 Zaamslag en IJzendijke	38
1.5 Een nieuwe toekomst	43
2 Naar vaste sporen. Vlissingen, Venlo, Charlois, IJsselmonde, Vlissingen, 1867-1879	45
2.1 Spoorwegen, kanalen, havenwerken	45
2.2 De Belgische loodsen en een eerste publicatie	50
2.3 Bij de broeders	55
2.4 Venlo, Charlois, Hendrina	62
2.5 Vlissingen en de gereformeerde dreiging	66
3 ‘Voor ons en voor U’! Vlissingen, 1879-1882	76
3.1 Werken is zalig	77
3.2 De dreiging van het socialisme	79
3.3 ‘Voor ons en voor u’	85
3.4 Socialistisch voorman en denker	94
3.5 Ondergang	106
3.6 Slot	110
4 Van vreemde landen en mensen. Sliedrecht, Bovenkarspel, Enkhuizen, Culebra, Terneuzen, 1882-1887	112
4.1 Het gezin	112
4.2 Sliedrecht	117

4.3	Bovenkarspel en Enkhuizen	119
4.4	Culebra	122
4.5	Terneuzen	134
5	Eén voor Allen. Antwerpen, Amsterdam, Sneek, Muiderberg, Velsen, Amsterdam, 1887-1900	138
5.1	Een nieuw begin en een nieuw gezin	138
5.2	Antwerpen, Amsterdam, Sneek, Muiderberg, Velsen	144
5.3	Amsterdam	150
5.4	Radicalisering	151
6	De drankduivel. Amsterdam, 1900-1919	160
6.1	Vrijmetselarij en socialisme	160
6.2	Een donderslag	162
6.3	Een gespannen gezin	169
6.4	Blijvende armoede	178
6.5	De Grote Oorlog	183
6.6	Slot	189
7	Religieus atheïst. Amsterdam, 1917-1931	191
7.1	De kinderen	192
7.2	Het socialisme voorbij	203
7.3	Vrijmetselarij als religieus atheïsme	208
7.4	De Dood	226
7.5	En verder	233
	Coda: de dichter spreekt	237
1	Het dichtwerk	238
1.1	Vormen	238
1.2	Inhoud	244
2	Inspiratiebronnen	246
3	Onder socialistische dichters	250
4	Waarom gedichten?	251
5	Lansen, de arbeiders-dichter	253
	Bronnen	255
	Archieven	255
	Mondelinge mededelingen	258
	Kranten en weekbladen	259
	Literatuur	260
	Register	267

Voorwoord

Denn die Einen sind im Dunkel
Und die Andern sind im Licht
Und man siehet die im Lichte
Die im Dunkel sieht man nicht.¹

A.J. Lansen, Bram voor intimi, heeft de nationale geschiedenis canon niet gehaald. Hij bevindt zich in het leger van diegenen, die dragers van historische processen zijn, doch zelden een gezicht krijgen. Dit zijn de gewone mensen, die nooit opvallen maar bij nadere beschouwing vaak allerlei interessante trekken vertonen. Dat geldt in versterkte mate voor Bram Lansen, machinist en tempelbouwer. Ik leerde hem kennen rond 1980, toen ik onderzoek deed voor wat mijn proefschrift zou worden. Ik was meteen door hem gebiologeerd. Hij had zojuist in 1879 een socialistische vereniging in Vlissingen opgericht en schreef bijzondere bijdragen voor het blad *Recht voor Allen* van Domela Nieuwenhuis. Hij had een levendige geest, was uitgerust met een mooi taalgevoel en trad soms op met brillen. Ik besloot hem te blijven volgen nadat hij Vlissingen had verlaten. Soms zweeg hij een poos en lange tijd wist ik niet waar hij uiteindelijk gebleven was. De Vlissinger J.L. van Leeuwen die me toentertijd vele gevraagde en ongevraagde adviezen gaf, stelde zelfs voor langs spiritistische weg antwoorden te zoeken, maar daar was ik te sceptisch voor. In 1988 besloot ik alle mensen in Amsterdam die Lansen heetten op te bellen, want uiteindelijk bleek Lansen in die stad terechtgekomen. Zo kwam ik op het spoor van de genealoog van de familie, A.J. Lansen uit IJsselstein, die me naar kleinkinderen verwees.

Bij mevrouw Henne Burger-Lansen vond ik een aantal schriftjes met gedichten van haar grootvader en haar broer Yde Lansen bezit de schrijfkist van zijn grootvader, enkele boeken en een groot verhaal dat deze niet lang voor zijn dood voor zijn kleinkinderen schreef. Toen ik dat materiaal had, was ik ervan overtuigd dat het mogelijk moest zijn van een gewone arbeider, een gezichtsloze uit 'de arbeidersklasse', een volledige biografie te schrijven. Sindsdien is me ook ander materiaal uit het familiebezit ter beschikking gesteld door de kleinzoon J. Hartog en door Ma-

1 Bertolt Brecht, *Dreigroschenoper*.

rieke Lansen, achterkleindochter van Bram Lansen. Ik ben alle nazaten bijzonder dankbaar voor de bereidwilligheid waarmee zij mij hun materiaal ter beschikking stelden en vragen beantwoordden. Al die gegevens vormden samen met wat van Lansens hand gepubliceerd en in allerlei archieven te vinden is een mooie basis voor een echte biografie. De medewerkers van de archiefinstellingen ben ik grote dank verschuldigd voor hun grote hulpvaardigheid.

Dit boek is wat materiaal betreft een luxe boek. Het is dat echter ook om andere redenen. Onderzoek naar een gezichtsloze kost nogal wat tijd. Hoe populair biografieën ook zijn, iemand die van de pen moet leven, zal zich dergelijk onderzoek moeilijk kunnen veroorloven. Een onderzoeker die verbonden is aan een universiteit, heeft het dan gemakkelijker ook al wordt ook daar het klimaat voor publicaties als deze slechter. In productiebeoordelingen van wetenschappers tellen publicaties in het Nederlands steeds minder mee en boeken worden steeds minder gewaardeerd dan artikelen in internationale eersterangs tijdschriften. Voor een vak als geschiedenis dreigt daardoor een steeds dieper kloof te ontstaan tussen de beroepsmatige geschiedbeoefening en de brede belangstelling die in de Nederlandse samenleving voor boeken over geschiedenis bestaat.

Dit is ook een luxe boek, omdat de 'Erasmus School of History, Culture and Communication' aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, vroeger bekend onder het Nederlandse 'Faculteit van Historische- en Kunstwetenschappen', me de ruimte heeft gegeven deze biografie te schrijven. Ik ben daar zeer dankbaar voor en bedank vooral mijn directe chef, Hein Klemann, die het project met ongeduldige belangstelling heeft gevolgd. Dat het langer duurde dan gehoopt, is grotendeels veroorzaakt door mijn instelling als 'archiefrat' en door het beslag dat het onderwijs ook op mijn tijd heeft gelegd. Het is vanwege die onderwijsdruk een des te groter genoegen om drie Rotterdamse collega's te bedanken die een eerdere versie van het manuscript kritisch hebben willen doorlezen. Het commentaar van Arianne Baggerman, Martijn Lak en Dick van Lente heeft het boek goed gedaan. Dat geldt eveneens voor de op- en aanmerkingen die Yde Lansen mij deed toekomen. Mijn broer Herman Altena heeft mijn analyse van Lansens dichtwerk even deskundig als nauwkeurig en inventief becommentarieerd. Zijn commentaar sterkte me in de overtuiging dat symboliek in dat dichtwerk inderdaad een grote rol speelt. Uiteindelijk heeft mijn vrouw Margot Klompmaker de tekst onder handen genomen, waardoor niet alleen deze soepeer is geworden maar de lezer ook een hoop details is bespaard. De muziek in onze relatie zit niet alleen in de liederen die we wel eens ten beste geven. Tot slot bedank ik uitgeverij Verloren – vooral Anja van Leusden – voor de wijze waarop zij het oorspronkelijke manuscript stilistisch en qua vormgeving tot dit boek heeft gemaakt.

Ik draag het boek op aan drie historici die voor mijn ontwikkeling van groot belang zijn geweest: mijn twee promotores en mijn vriend Jacques Giele. Zij hebben mij de weg in geschiedenisland gewezen.

Inleiding: biografieën, gewone mensen, arbeidersbeweging

Een grote tijd vraagt om grote mensen. Maar er bestaan ook anonieme, bescheiden helden, zonder glorie en de historie van een Napoleon, terwijl een analyse van hun karakter de faam van zelfs een Alexander de Grote in de schaduw zou stellen.¹

In fact, science is not a collection of truths. It is a continuing exploration of mysteries.²

1 Biografieën van gewone mensen

Terwijl de biografie in Angelsaksische landen altijd een populair genre is geweest, heeft ze bij historici op het Europese continent lange tijd reserves opgeroepen. Daar vonden sommigen het genre te literair of ze misten professionele distantie. Niet zelden werd de biografie gewoon een nogal simpele vorm van geschiedschrijving gevonden. ‘Men wordt geboren, men gaat dood en daartussen speelt zich alles af’, zei A.Th. van Deursen me eens, terwijl hij zelf met een biografie bezig was. Anderen, vooral beoefenaren van de sociale geschiedenis, gaven het individu een weinig belangrijke rol in het historisch proces. Dat werd volgens hen voortgestuwd door grote structurele veranderingen en als mensen in die veranderingen al een rol speelden, dan toch slechts in groepen: als klasse of als sociale beweging. Sociale geschiedenis diende zich bezig te houden met grote structuren en omvattende processen. In Nederland vertegenwoordigde sinds haar oprichting in 1978 de Rotterdamse Faculteit voor Maatschappijgeschiedenis lange tijd die opvatting. De grote invloed van de Franse *Annales*-school, die de geschiedenis van alle dag versmaadde voor wat ze ‘structurele’ geschiedschrijving noemde, was daarin merkbaar. Ze hinderde de professionele beoefening van de biografie. De Nederlandse sociale historici konden ook weinig inspiratie putten uit het werk van hun Duitse collega’s, want die zagen

¹ Jaroslav Hašek, *De lotgevallen van de brave soldaat Švejk in de wereldoorlog* (Amsterdam 2001) 11.

² Freeman Dyson, ‘How we know’, *The New York Review of Books*, 10 maart 2011.

de biografie als een hobby van de gevestigde conservatieve historici. Als onderdeel van de sociale geschiedbeoefening was het met de geschiedenis van de arbeidersbeweging weinig anders gesteld. Daar stonden de gevolgen van industrialisering, verhoudingen op de werkvloer en het bewustzijn van groepen arbeiders centraal. Het ging om productieverhoudingen en klasse als de structuren waarin de arbeidersbewegingen ontstonden en ageerden. In die arbeidersbewegingen kon het individu voor zover dat geen leidende figuur was gemakkelijk verdwijnen. Gelukkig hebben het zeer lang lopende project voor een *Biografisch woordenboek van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland* en de inspanningen van Ger Harmsen en de groep historici rond het *Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland* (voortgezet als *Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging*) ervoor gezorgd dat ook aan de dragers van de arbeidersbeweging in ons land enige aandacht is geschonken. Vooral Jacques Giele heeft in zijn werk altijd benadrukt dat de arbeidersbeweging gedragen werd door mensen die vanuit hun milieu de beweging gestalte gaven.³

Sinds het eind van de jaren 1980 zit de biografie als historisch genre ook op het Europese continent geweldig in de lift. Sommige historici spreken al van een 'biographical turn' in de sociale geschiedenis. Verschenen in Nederland in 1988 nog 50 biografische studies, in 1999 was dat aantal opgelopen naar 247 en tien jaar later naar 364. Vooral de grote biografieën hebben een aantal karakteristieke gemeen. Leidende figuren en intellectuelen hebben verreweg de meeste aandacht gekregen en wat de geschiedenis van de arbeidersbeweging betreft: personen uit politieke organisaties zijn veel beter vertegenwoordigd dan vakbondsmensen. Alleen al daardoor zijn ook in dit specialisme vooral lieden met wortels in de burgerij geportretteerd. Aan gewone arbeiders is beduidend minder aandacht besteed en dan nog vooral, wanneer ze in de beweging naar voren zijn getreden. Vaak speelden ze tijddlang in de arbeidersbeweging een rol om daarna doorgaans ook uit het beeld van de historicus te verdwijnen. In deze biografie van Lansen gaat het er uitdrukkelijk om ook diens leven voor en na zijn vroege optreden in de socialistische beweging te beschrijven.⁴

De nadruk op leidende personen en grote figuren in het algemeen, doorgaans mannen, kan de biografie brengen in het domein van wat Friedrich Nietzsche 'mo-

3 Nick Salvatore, 'Biographical and social history. An intimate relationship', *Labour History* 87 (nov. 2004) 187-192, 187-188; David Nasaw, 'Historians and Biography. Introduction', *American Historical Review* (juni 2009) 573-578, 573-574; Alexander Gallus, 'Biographik und Zeitgeschichte', *Aus Politik und Zeitgeschichte* (2005) 40-47, 40; Jürgen Mittag, 'Biographische Forschung und Arbeiterbewegung. Einleitende Anmerkungen', *Mitteilungsblatt des Instituts für soziale Bewegungen* 45 (2011) 5-21, 6-7; Volker Depkat, 'Ein schwieriges Genre. Zum Ort der Biografik in der Arbeitergeschichtsschreibung', *idem*, 21-37, 24; Liana Vardi, 'Rewriting the lives of Eighteenth-century economists', *American Historical Review* (juni 2009) 652-662, 652; Kate Brown, 'A place in biography for oneself', *idem*, 596-606, 599; Ann Oakley, 'The social science of biographical life-writing. Some methodological and ethical issues', *International Journal of Social Research methodology* 13/5 (dec. 2010) 425-439, 425.

4 Turn: Tom Wengraf e.a., 'A biographical turn in the social sciences? A British-European view', *Cultural Studies - Critical Methodologies* 2/2 (2002) 245-269, 245. Aantallen: Marijke Huisman, 'Introduction. Life writing matters in Europe', in: Marijke Huisman e.a. (red.), *Life writing matters in Europe* (Heidelberg 2012) 9-21, 9. Leidende figuren: Mittag, 'Biografische', 11-13. Depkat, 'Genre', 29.

numentalische Historie' genoemd heeft. Dan gaat het om personen die een voorbeeld zijn of die prestaties van uitzonderlijk niveau hebben geleverd. Gewone mensen zijn niet bijzonder genoeg, is de algemene redenering. Vaak moet de biograaf van een dergelijk persoon voortdurend uitleggen, waarom zijn/haar project zinvol is. Hij wil namelijk uitstijgen boven – een ander begrip dat van Nietzsche afkomstig is – 'antiquarische' belangstelling: het zich nostalgisch terugtrekken in het verleden, het land van de gewoonte, de veilige tijd van Anton Pieck.⁵

De 'biographical turn' heeft de aandacht voor het leven van gewone mensen aanmerkelijk vergroot. De opkomst van mondelinge geschiedenis, geschiedschrijving die gebaseerd is op gesprekken met diegenen die bepaalde gebeurtenissen of perioden hebben meegemaakt, versterkte die wending. Volgens sommige auteurs heeft het verdwijnen van communistische dictaturen katalyserend gewerkt. Hoe hadden gewone mensen die dictatuur beleefd, wat deden de toenmalige omstandigheden met hun identiteit? De behoefte om ervaringen vast te leggen, leidde tot autobiografische publicaties en documentatieprojecten. Zo kwam voor een nieuwere generatie biografen en uitgevers van zogenaamde egodocumenten (autobiografische fragmenten, dagboeken, briefwisselingen) de biografie in een ander licht te staan. Identiteiten namen de plaats in van grote daden. Onder erkenning van het feit dat het nieuwe biografische materiaal lang niet altijd voldoende was voor uitgekristalliseerde biografieën, werd de naam van het genre veranderd in 'life writing'. Onder die nieuwe naam gaan verschillende vormen van biografisch werk schuil: van gewone biografieën tot en met egodocumenten van velerlei soort. Deze biografie van Bram Lansen is zeer bewust opgevat als biografie en niet als een vorm van fragmentarisch life writing. Ze richt zich op identiteit, maar niet minder op handelingen en maatschappelijk streven.⁶

Dat amper biografieën van gewone arbeiders zijn geschreven, heeft niet alleen met monumentale of antiquarische geschiedbeoefening van doen, maar ook met de overtuiging of ervaring, dat gewone mensen te weinig materiaal nalaten voor een biografie. Door gebrekkig onderwijs speelden schrift en schrijfvaardigheid in het arbeidersleven een te kleine rol om voldoende schriftelijk materiaal na te laten. De anekdote die Dennis Bos in zijn proefschrift vertelt over de vrouw van de penningmeester van de 'Amsterdamse Bouwmaatschappij ter verkrijging van eigen woningen', spreekt boekdelen. Zij had bankbriefjes van f50 en f100 aangezien voor papertjes en die bij het schoonmaken in de kachel gegooid. Het waren dus bijzondere mensen die de schriftelijke en administratieve aspecten van een arbeidersvereniging wisten te behartigen. In die zin was ook Lansen een bijzondere gewone man.⁷

5 Friedrich Nietzsche, *Unzeitgemäße Betrachtungen – zweites Stück. Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben*, in: Rolf Toman (red.), *Friedrich Nietzsche, Werke in drei Bänden I* (Keulen 1994) 153-245, 166-173.

6 Tanya Evans en Robert Reynolds, 'Introduction to this special issue on biography and life-writing', *Australian Historical Studies* 43/1 (2012) 1-8, 1; Huisman, 'Introduction', 14.

7 Dennis Bos, *Waarachtige volksvrienden. De vroege socialistische beweging in Amsterdam, 1848-1894* (Amsterdam 2001) 115.

Hoe moeilijk het schrijven van een biografie van een gewoon iemand is, wanneer schriftelijke bronnen zo goed als ontbreken, heeft de beroemde Franse historicus Alain Corbin op eclatante wijze duidelijk gemaakt. Hij heeft een biografie van de totaal onbekende Louis-François Pinagot proberen te schrijven. Doordat Pinagot analfabeet was en dus zo goed als geen sporen heeft nagelaten, is die biografie eerder een dorpsgeschiedenis geworden. Het biografische element beperkt zich tot gegevens uit bevolkingsregisters en registers van de burgerlijke stand én tot een beschrijving van gebeurtenissen die Pinagot zou kunnen hebben meegemaakt. Wat hij daarbij heeft gedacht, blijft voor Corbin en ons verborgen.⁸

Bram Lansen heeft nogal wat autobiografische fragmenten nagelaten en daarvan is voor dit boek dankbaar gebruik gemaakt, maar dat gebruik is niet zonder gevaren. Hij had een levendige geest en verzong van alles, in hoeverre zijn die fragmenten dus betrouwbaar? Waarschuwde hij zelf niet: 'om met dichters altijd een beetje voorzichtig te zijn. In den regel nemen ze met de werkelijkheid een loopje. Ze teekenen alles òf te mooi, òf te leelijk. Van wie met een dichter in zee steekt, hetzij mensch, hetzij hond, kan men gerust zeggen, dat hij al zingende op reis gaat, doch al schreiende weerom komt.' Te mooi of te lelijk: aangedikte waarheid dus, vanuit dat bewustzijn zijn de gegevens die Lansen zelf verstrekt heeft in deze biografie verwerkt.⁹

2 Kunst, ambacht en de grenzen van een biografie

Virginia Woolf heeft vlak voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog een beroemd opstel over de biografie geschreven, waarin ze onderscheid maakt tussen biografie als kunst, fictie in feite, en biografie als ambacht. De ambachtelijke biografie behoort tot het terrein van de historicus. Voor Woolf schuilt het belangrijkste verschil tussen beide vormen van biografie in de vrijheid van de biograaf. Terwijl de historicus gebonden is door de mogelijkheden en onmogelijkheden van het materiaal, kan de romanschrijver in alle vrijheid zijn biografie verzinnen. De Engelse romanschrijver en biograaf Peter Ackroyd heeft aan het eind van de twintigste eeuw precies het tegenovergestelde betoogd. Volgens hem moet de romanschrijver zorgen dat zijn verhaal helemaal sluitend is, terwijl de historicus zich kan verschuilen achter gebrek aan materiaal. In beide opvattingen zit een kern van waarheid: terwijl de historicus gebonden is aan de mogelijkheden van het beschikbare materiaal, kunnen ontbrekende gegevens inderdaad een argument zijn om te stoppen met al te omslachtig zoeken. Vaak gaat het daarbij om de intieme privésfeer.¹⁰

⁸ Alain Corbin, *Le monde retrouvé de Louis-François Pinagot. Sur les traces d'un inconnu (1798-1876)* (Parijs 1998). Goed zoeken: Johan Frieswijk, 'Biografische aspecten van de geschiedschrijving van de arbeidersbeweging in Friesland', *It Beaken* 71/1-2 (2009) 13-44, 18.

⁹ A.J. Lansen, 'De inleider voortgaande waarschuwt voor dichters', *De Vrijdenker*, 3/12/1927.

¹⁰ Virginia Woolf, 'The art of biography', in: idem, *The death of the Moth and other essays* (Harmondsworth 1961²)

Het is een ethische vraag of je deze privésfeer in de openbaarheid moet brengen. De Australische literatuurwetenschapper Rachel Morley heeft recentelijk betoogd dat de meeste biografen op dit punt nog steken in een negentiende-eeuwse geslotenheid en dat ze in de biografie ook hun eigen gevoelsleven en lichamelijke zouden moeten laten doorklinken. Dat past in de tendens van de laatste decennia om al het persoonlijke, ook relaties en seksualiteit, publiek te maken. Die tendens komt voort uit een toenemende belangstelling voor persoonlijke ervaringen en voor de ontwikkeling van identiteit. Afgezien van het feit dat die belangstelling kan leiden tot tamelijk onvruchtbare navelstaarderij, een biograaf moet ook zijn onderwerp recht in de ogen kunnen kijken. Zeker bij negentiende-eeuwers rijst dan de vraag hoeveel van hun intieme leven in de openbaarheid gebracht moet worden. Het antwoord op die vraag hangt af van de kennis van de biograaf, het belang van de privésfeer voor het begrijpen van een leven en de opvattingen en gevoelens van de biograaf zelf. Bram Lansen liep met zijn huiselijk leven niet te koop en met zijn intieme leven al helemaal niet. Eén enkel, niet gepubliceerd gedicht lijkt te wijzen op seksuele activiteit, maar die wordt verhaald in het kader van een vertoog hoe hij toch op het deugdzame spoor bleef. Zijn biograaf vindt overigens ook niet dat al het private op straat moet liggen en zal dan ook alleen op de privésfeer ingaan wanneer dat voor het begrijpen van het leven van Lansen van belang is.¹¹

Biografieën die geschreven zijn door historici vallen in Woolfs categorie van biografie als ambacht. Er wordt wel gezegd dat het onderscheid tussen biografieën door historici en door niet-historici zit in de aandacht die aan de context gegeven wordt. Niet-historici zouden zich meer op de ontwikkeling van het karakter van hun persoon richten, op diens identiteit, terwijl historici de mens niet alleen vaak zien als door allerlei sociale omstandigheden gevormd, maar deze mens ook beschouwen in een dialectische verhouding tot de wereld om hem heen. Daarbij is dikwijls het uitgangspunt de beroemde opvatting van Karl Marx dat de mens, beperkt als hij is door de mogelijkheden die hem geboden worden en tradities die op hem inwerken, niet volkomen vrij is om de geschiedenis naar zijn hand te zetten. In deze ingetoomde vrijheid draagt ieder mens bij aan instandhouding of verandering van de omstandigheden, die hem vervolgens op hun beurt ook weer beïnvloeden. Zo handelt de mens in een steeds veranderende speelruimte en, meent Volker Depkat, moeten juist zijn beslissingen de volle aandacht van de historicus hebben. Dat zijn sleutelmomenten in de biografie, want daarin komt wat de Israëliëse historicus Shlomo Na'aman 'historische verantwoordelijkheid' heeft genoemd, tot uitdrukking. 'Historische verantwoordelijkheid' kan de biografie iets meetbaars geven en tegelijkertijd de subjectieve gevoelens en meningen van de biograaf inperken. Dat was althans de hoop van Na'aman, want juist doordat het in een

161-170; Peter Ackroyd, 'Biography. The short form', *New York Times Book Review* 10/1/1999; David Nasaw, 'Introduction', 575. Ethische aspecten: Oakley, 'Social science'.

¹¹ Over de relatie biografie historicus en die van de beschrevene: Brown, 'Place', 599; Oakley, 'Biographical', 431. Rachel Morley, 'Fighting feeling. Rethinking biographical praxis', *Life Writing* 9/1 (2012) 77-96, 79-81.

biografie ook gaat om de persoon van de beschrevene zijn die gevoelens en meningen nooit uit te sluiten.¹²

Horst Lademacher heeft ooit in een voorwoord tot een biografie geschreven, dat hij eerder naar de historische context dan naar de gebiografeerde trok, eerder het overwegen van opvattingen en besluiten dan het eenvoudige verhaal wilde presenteren. Het zegt meer over de ontwikkeling van bijvoorbeeld het socialisme door de interactie met tijdgenoten te onderzoeken, dan een confrontatie met de titelheld aan te gaan. Deze biografie neigt naar die benadering, maar wil ook uitdrukkelijk de bijzondere ontwikkeling van Lansens analyseren en tekenen. Dat betekent dat de werelden waarin hij zich bewoog de nodige aandacht krijgen, voor zover dat qua bronnenmateriaal mogelijk is. Hij heeft die werelden helpen vormen en zij hebben hem gevormd, soms door perspectieven te bieden, soms door zich van hem af te bewegen of hem juist binnen te halen en de gelegenheid te bieden zich te uiten en mee te werken.¹³

Het doel van deze onderneming blijft de beschrijving en interpretatie van een leven, niet het vinden van gegevens over 'het' leven van 'de' arbeiders tussen 1850 en 1930 of het beter te begrijpen van de historische en socio-politieke context of van een deel van het historisch proces. De werelden van Bram Lansens waren verschillend van aard: het gezin waarin hij opgroeide, de bredere familie waarin hij heeft verkeerd, de gezinnen die hij zelf heeft gesticht, zijn beroepswereld en de bewegingen waarin hij actief was: de vrijmetselarij, de socialistische beweging en de vrijdenkerij. Er wordt wel eens gedacht dat de gebiografeerde in zijn relaties tot die verschillende werelden ook verschillende identiteiten 'belichaamt'. Misschien is het een academische kwestie, maar ik zie in die verschillende 'belichamingen' eerder facetten van één identiteit. Gezin, beroep en beweging vulden elkaar aan, maar stonden ook in een specifieke onderlinge spanningsverhouding, die van moment tot moment kon verschillen. Die verhouding bepaalt in niet geringe mate het bijzondere van iedere biografie. Klassenverschillen spelen vaak een grote rol, doordat ze mogelijkheden bieden maar ook afsluiten. Lansens werd meer geconfronteerd met het laatste, het hachelijke van het negentiende-eeuwse arbeidersbestaan stelde duidelijke grenzen.¹⁴

12 Onderscheid: Nasaw, 'Introduction', 574 (waar hij Carl Rollyson aanhaalt); Karl Marx, *Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte* in: Karl Marx/ Friedrich Engels, *Werke*, Band 8 (Berlijn 1960) 111-208, 115; Depkat, 'genre', 34; Shlomo Na'aman, *Emanzipation und Messianismus. Leben und Werk des Moses Hess* (Frankfurt/New York 1982) 10-11.

13 Horst Lademacher, *Moses Hess in seiner Zeit* (Bonn 2012?) 9.

14 Sociopolitieke context: Oakley, 'Biographical', 431 (zie ook 426 echter). Deel historisch proces: Alice Kessler-Harris, 'Why biography?', *American Historical Review* (juni 2009) 625-631, 626. Belichamingen: idem, 627 en Lois Banner, 'Biography as history', idem, 579-587, 581. Belang klasseverschil: Ger Harmsen, 'De biografie in de geschiedenis van de arbeidersbeweging; plaats en betekenis', *Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging* 19 (oktober 1989) 2-32, 8-9. Werelden: zie ook Salvatore, 'Biography', 191 over de relatie tussen het persoonlijke en publieke.